

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

ARCHITECTURE

2-A/2010

ZESZYT 5

ROK 107

ISSUE 5

YEAR 107

GRAŻYNA KODYM-KOZACZKO*

NOWE MIASTO. PLANOWANIE PRZESTRZENI PUBLICZNEJ W ŚRODOWISKU MIESZKANIOWYM POZNAŃ W XX WIEKU – ROZWÓJ I UPADEK

NEW TOWN. PLANNING OF PUBLIC SPACE IN RESIDENTIAL
ENVIRONMENT IN POZNAŃ IN 20TH CENTURY –
RISE AND FALL

Streszczenie

Powstanie i rozwój Nowego Miasta, największej dzielnicy Poznania, wiąże się z mitami założycielskimi II Rzeczypospolitej i PRL. Według ambitnych planów przestrzenie publiczne dzielnicy miały tworzyć trójstopniowy system, zintegrowany ze strukturą zieleni miasta, z kulminacją w postaci wielofunkcyjnego centrum dzielnicy, sprzężonego z śródmieściem Poznania. Obecnie ugory urbanistyczne, po planowanych przestrzeniach publicznych zabudowane zostały przez galerie. Nowe Miasto po prawie wieku od powstania nadal nie posiada przestrzeni publicznych zdefiniowanych przez tkankę architektoniczną.

Słowa kluczowe: miejski system zieleni, system przestrzeni publicznych, jednostka sąsiedzka

Abstract

Erection and development of Nowe Miasto [New Town] – the biggest district in Poznan, is strictly connected with founders' mythology propagated in the Polish People's Republic. According to ambitious plans, the district public space was to form a three-level system, integrated with the structure of municipal greenery, culminating in the multi-functional centre of the district, coupled with Poznan downtown. Presently, urban fallow lots, prior planned to serve as public space, have now been developed with shopping. After almost 100 years from its erection Nowe Miasto populated with 140 thousand inhabitants, practically is devoid of public space as defined through architectural substance.

Keywords: municipal greenery system, public space system, neighbourhood unit

* Dr inż. Grażyna Kodym-Kozaczko, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury, Politechnika Poznańska.

W XX wieku Poznań 260-krotnie zwiększył powierzchnię, a jego ludność wzrosła z 73 200 mieszkańców w 1895 do 590 000 w 1990 r. Nowe Miasto na prawym brzegu Warty jest jego największą dzielnicą (40% powierzchni), zamieszkaną przez 140 000 mieszkańców (25% ludności) [1]. Decyzja o przekroczeniu rzeki na wschód i założeniu Nowego Miasta, podjęta po odzyskaniu niepodległości, miała charakter strategiczny: przyłączano tereny przemysłowe, wskazując Poznaniowi perspektywy rozwojowe. Kierowano się także przesłankami ideowymi: tereny prawobrzeżne związane z początkami polskiej państwowości miały stanowić przeciwwagę dla obciążonej germanizacyjnym programem dzielnicy cesarskiej, zrealizowanej w latach 1900–1914 w zachodniej części miasta. Wielkie znaczenie ideowe przypisywano rzece Warcie. Jeszcze w latach 60. XX w., gdy rozpoczynano budowę wielkich prawobrzeżnych osiedli na Ratajach pisano: „Czas najwyższy, aby Wartę przywrócić wyobraźni narodowej Polaków, aby geograficzna oś Państwa Mieszkowego stała się główną osią kompozycyjną jednego z największych miast PRL” [2]. Budowa Nowego Miasta z nowoczesnymi fabrykami oraz wielkimi osiedlami na Ratajach stanowiła poznański mit założycielski II Rzeczypospolitej i PRL-u. Programowa nazwa dzielnicy sugeruje jej miejską naturę, a ponieważ wyznacznikiem miejskości jest przestrzeń publiczna warto się zastanowić, jakie idee przez prawie wiek ją kształtowały w największej dzielnicy mieszkalnej Poznania.

Przełomowym momentem w dziejach przestrzeni publicznej nowoczesnego Poznania jest początek XX w., gdy po dziesięcioleciach zamknięcia w fortyfikacjach pruskiej twierdzy, miasto powiększono (1900) i otwarto (1902). Na miejscu zachodniego pierścienia umocnień J.H. Stübben zrealizował reprezentacyjną dzielnicę cesarską. O ile program i forma jej architektury budziły po 1918 r. ciągłe kontrowersje, to struktura urbanistyczna założenia, oparta na synergii funkcji publicznych, rekreacyjnych, mieszkaniowych i komunikacyjnych oraz zieleni wskazała model rozbudowy Poznania w XX w. [3]

Plan ogólny poszerzonego w 1925 r. miasta, opracowany w latach 1931–1939 w Pracowni Urbanistycznej Poznania (MPU) pod kierunkiem W. Czarneckiego, formował zwartą strukturę promienisto-koncentryczną. Elementem scalającym stare i nowe dzielnice był system zieleni, gdzie promieniste komponenty-kliny związane z dolinami rzecznyymi miały zawierać przestrzenie publiczne przeznaczone do czynnej rekreacji (9 dzielnicowych parków sportowych), natomiast obwodowe promenady i skwery (jak w Ringu Stübben) łączyły ośrodki usługowe i przestrzenie publiczne poszczególnych dzielnic. Zasady urbanizacji wschodniego brzegu Warty zdefiniowane zostały przez kliny (nadwarciański, cybiński i główieński) oraz dwa elementy obwodowe: tzw. Park Obrzycki biegnący skarpą między dolnym i górnym tarasem Warty oraz zewnętrzne „pasmo rezerwatów” tworzące granicę ekspansji miasta [3].

Plan rozbudowy Poznania – wzorcowego miasta faszystowskiego wschodu – opracowany w 1940 r. przez W. Bangerta przewidywał na prawym brzegu Warty rozległą dzielnicę mieszkaniowo-przemysłową. Nowością były sztuczne jeziora w klinach W-Z, dzięki czemu główne promieniste elementy systemu zieleni otrzymały rozległe tafle wodne (Jezioro Maltańskie w klinie cybińskim ukończono w 1952 r.) Koncepcje ekspansji Poznania na prawy brzeg Warty potwierdził plan ogólny z 1946 r. (T. Płończak, L. Tomaszewski) [3].

W 1955 roku, gdy wschodni brzeg Warty wyposażony został w infrastrukturę, zorganizowano konkurs na rozplanowanie dzielnicy Rataje. W wytycznych akcentowano warunki krajobrazowe, bliskość klina zieleni z Jeziorem Maltańskim oraz Starego Miasta i Ostrowa Tumskiego. W pracy zespołu B. Malisza „podkreślono związek dzielnicy z miastem lewobrzeżnym (...) przedłużając główne założenia śródmiejskie do dzielnicy Rataje” [4] centrum usługowe dzielnicy usytuowano w jej północnej części, w sąsiedztwie klina cybińskiego, naprzeciw Starego Miasta.

Plan ogólny dzielnicy Rataje na Nowym Mieście dla 150 000 mieszkańców powstał na początku lat 60. (R. Pawuła, Z. Piwowarczyk, J. Schmidt). Rozwijał ideę podziału zabudowy na dwa tarasy, z równoległymi do rzeki pasmami zieleni obwodowej, w których regularnie rozlokowano szkoły podstawowe (ośrodki poszczególnych jednostek sąsiedzkich), a obok nich międzyosiedlowe zespoły usługowe (zrealizowano zaledwie 3 ośrodki). Centrum usługowe dzielnicy umieszczono na jej północnym skraju w łączności, przez kampus Politechniki Poznańskiej i arterie komunikacyjne, z rzeką i Starym Miastem. Według projektantów położenie ośrodka wybrano konsekwentnie w odniesieniu do tendencji rozwojowych centrum Poznania, co miało sprawić, że „stanie się on również częścią składową śródmieścia” [5]. Z kolei sąsiedztwo klina zieleni z Jeziorem Maltańskim otwierało ciekawą perspektywę dla ośrodka usługowego włączając do kompozycji architekturę Starego Miasta i Ostrowa Tumskiego”. Układ zieleni dzielnicy pełnił funkcje zbiorczych

arterii pieszych do Centrum Rataj i dalej do klina cybińskiego. Przestrzenie publiczne dzielnicy miały tworzyć trójstopniowy system, zintegrowany ze strukturą zieleni miasta, z kulminacją w postaci wielofunkcyjnego centrum dzielnicy, sprzężonego z śródmieściem.

W 1969 r. przyjęto opracowane przez J. Schmidta studium programowo-przestrzenne centrum prawobrzeżnego Poznania. Program zawierał wiele funkcji ogólnomiejskich, oprócz handlu i usług: hotele, bibliotekę, halę sportową z krytą pływalnią i stadionem, teatr i filharmonię, teatr otwarty, salę kinowo-widowiskową oraz obiekty administracyjne i park dzielnicowy. W dyskusji przeprowadzonej na łamach poznańskiego miesięcznika „Nurt” podkreślano konieczność odpowiedniego ukształtowania panoramy „śródmieścia nowego Poznania”, doskonale widocznego przeciwległego brzegu „Właściwie przeprowadzona zabudowa centrum, spiętrzona w miarę oddalania się od nabrzeża, zróżnicowanej linii, z licznymi indywidualnie potraktowanymi dominantami pionowymi [może być – przyp. aut.] krokiem w kierunku przywrócenia Warcie roli głównej osi kompozycyjnej miasta” [6].

Dopiero w 1979 roku, na koniec inwestycji mieszkaniowych na Ratajach rozpisano konkurs SARP na opracowanie koncepcji dzielnicowego ośrodka „Rataje Centrum”. Warunki konkursu odzwierciedlały anachroniczne koncepcje funkcjonalizmu oraz schyłku epoki gierkowskiej: gigantyczny zespół, rozlokowany na obszarze 30 ha, wygrodzony przelotowymi trasami komunikacyjnymi był całkowicie pozbawiony zabudowy mieszkaniowej. Czesław Bielecki oceniał, że na porażkę skazane są próby nadania architekturze tego molocha cech narastania w czasie. „Od dwudziestu lat nie poszliśmy ani kroku na przód, więc budujemy w starych miastach nowe miasta, zamiast w wyważony sposób pozwolić rozwijać istniejącemu organizmowi” [7].

W Poznaniu „powrotem do miasta” miał stać się Plan Ogólnego Zagospodarowania Przestrzennego opracowany w 1994 r. przez zespół MPU pod kierunkiem T. Gałęckiego. Główną jego tezą było „wykorzystanie istniejącego potencjału”, czyli „naprawa i udoskonalanie istniejących struktur”. Założono podział miasta na trzy koncentryczne strefy. Strefa pośrednia, obejmująca tereny wielkopłytowych osiedli i upadłych po 1989 r. zakładów przemysłowych, przewidziana była do rewitalizacji architektonicznej i funkcjonalnego dowartościowania. Na ugorze urbanistycznym naprzeciw Starego Miasta nadal lokowano przyszłe centrum Nowego Miasta powiązane kompozycyjnie i funkcjonalnie z śródmieściem [3]. Jego układ urbanistyczny i formy architektury miały mieć charakter miejski – zabudowy kwartałowej, z wykluczeniem wielkich obiektów handlowych i naziemnych parkingów placowych [8].

Niestety przyszli inwestorzy zaczęli stopniowo przekonywać władze do rezygnacji z koncepcji niezbędnych dla rewitalizacji dzielnicy-blokowiska. Zezwolono na realizację megabloku handlowego o powierzchni ok. 10 ha. Otoczenie podporządkowano kompozycyjnie wielkopowierzchniowemu handlowi, m.in. chroniąc pola widoku na supermarket z głównych osi komunikacyjnych przez zakazy budowy obiektów wyższych niż 1,5 m. Ostatecznie obszar ma przypominać raczej typowe peryferia niż śródmieście wielkiej dzielnicy [8]. Obecnie nosi w planach miejscowych niezobowiązującą nazwę Nowej Łaciny, a głównym elementem jego zagospodarowania są dwie gigantyczne galerie handlowe odległe od siebie o 500 m. Mieszkańcy okolicznych osiedli odwołują się do zdroworozsądkowych normatywów urbanistycznych, domagając się przedszkoli, szkół, obiektów sportowych, zieleńców. Władze ubolewają: „żaden prywatny inwestor nie podejmie się realizacji przedsięwzięć, które nie generują dochodów, a wręcz koszty z utrzymaniem basenów czy terenów zielonych.” Pocieszają, że „lokalizacja dwóch galerii zgodna jest z zasadą synergii przestrzennej. Sprzyja rozwojowi przestrzeni, podnosi jej walory, wzmacnia ruch pieszy, rodzi naturalną konkurencję między centrami” [9]. Sprzężenia kompozycyjne, panoramy, widoki nie wzbudzają już dyskusji. Teraz władze nurtuje głównie pytanie „Co zrobić, żeby nowa Łacina całkowicie nie sparaliżowała ruchu na Ratajach?” [10]. Realizacje mieszkaniowe wzdłuż obu brzegów Warty już prawie uniemożliwiły postulowaną od lat integrację przestrzenno-funkcjonalną Starego i Nowego Miasta oraz „powrót Poznania nad rzekę”.

Wszechmocna władza samorządowa, która traktuje miasto jak przedsiębiorstwo, nie jest zainteresowana podnoszeniem jakości przestrzeni publicznej. Mieszkańcy wielkich osiedli-sypialni (jak Rataje) uznawani są za tych, którym się nie powiodło, a ich dzielnice traktowane jak kolonie przeznaczone do zyskowej eksploatacji. Po prawie 100 latach od założenia Nowe Miasto praktycznie nie posiada przestrzeni publicznych zdefiniowanych przez tkankę architektoniczną. Stopniowo też, poprzez parcelację terenów rezerwowych, traci potencjalne możliwości ich realizacji. Jakże mają, w tej sytuacji, oczekiwania wobec przestrzeni publicznej mieszkańcy nowomiejskich blokowisk? Żeby była...

In the 20th century the area of Poznan increased 260 times and the population increased from 73 200 in 1895 to 590 000 in 1990. Nowe Miasto [New Town] situated on the right Varta river bank is the biggest district in Poznan (40% of the area), inhabited by 140 000 inhabitants (25% of the population) [1]. The decision to cross the river eastwards was made soon after regaining independence and was of strategic nature: Industrial areas were joined in, indicating new perspectives of the city development. The decision was also guided with ideological guidelines: to strengthen new eastern vector of the spatial expansion axis, directed towards Warsaw. The area located on the right bank of the river, connected with the origins of Poland, was to pose a counter-balance for the Emperor's district developed in the western part of the city following the ideology of Germanization, pursued in the years from 1900 to 1914. The Varta river was assigned significant ideological meaning. Back in the 1960s, when the construction of a big housing estate named Rataje, situated on the right Varta river bank, commenced the following words were published: "It is high time we restored the Varta river to the national perception of the Poles (...) so that geophysical axis of the country maintaining the pro-residential policy became the main axis of the composition of one of the biggest cities of the Polish People's Republic" [2]. The name of the district suggests its urban nature, and since public space is a determinant of urbanism, it is worth considering what ideas have been shaping it in the biggest residential district in Poznan for almost a century now.

The 20th century was a breakthrough in the history of public space in a modern city, after decades of enclosure in the fortifications of a Prussian bastion, the town was opened (1902) and increased (1900). In the place of the western ring of internal fortifications, situated on the borderline of the 19th century town and its new districts, J.H. Stübben constructed a representative Emperor's district. The program and architectural form may have still raised controversy after 1918, yet its urban structure, based on the synergy of public functions as well as recreational, residential and transportation functions and the greenery - determined the development model of the town in the 20th century [3].

Master plan of the city developed in 1925, worked out in the years 1931-1939 in the Urban Planning Office in Poznan (MPU) headed by W. Czarnecki, came up with a compact, radial-concentric system of the spatial structure. A component putting the old and new districts together was the system of greenery, where radial components - wedges, connected with the river valleys were to contain public space designated to active recreation (9 parks with sports areas in respective districts), while circumferential promenades and squares (as in Stübben ring) were to join commercial centres and public space of respective districts. The principles for the urbanization of the eastern bank of the Varta were defined through the wedges (nadwarciański [near the Varta], cybiński [near the Cybina] and głowieński [near Główna street]) and two circumferential components: the so-called Obrzycki Park, stretching over a scarp between bottom and upper part of the Varta river and the external one, which constituted the limits for the city expansion [3].

The plan of a model fascist town developing eastwards, drawn up by W. Bangert envisaged an extensive residential and industrial district on the right river bank. The construction of artificial water tanks in the E-W wedges was an absolute innovation. Thanks to them main, radial components of the greenery system were provided with extensive water reservoirs. Malta Lake situated in the Cybina wedge was completed in 1952. The concept of expansion of Poznan towards the right bank of the Varta river was approved of in the master plan of 1946 (T. Płończak, L. Tomaszewski) [3].

In 1955 the eastern bank of the river was provided with the infrastructure and the competition for the design of Rataje district was held. The guidelines highlighted attractive landscape, vicinity of the greenery wedge to Malta Lake and Stare Miasto [Old Town] as well as Ostrów Tumski. Work of B. Malisz team was "praised for the connection of the district with the town situated on the left bank of the river (...) and extension of the main downtown assumptions to Rataje district"[4], as a result the commercial centre of the district was located in its northern part, in the vicinity of the Cybina wedge, opposite the Old Town.

Land development plan for Rataje District in Nowe Miasto [New Town] was drawn up at the beginning of the 1960s and assumed 150 000 inhabitants (R. Pawuła, Z. Piwowarczyk, J. Schmidt). It expanded the interwar idea of the division of development into two terraces, with strips of peripheral greenery parallel to the river, among which primary schools, centres of respective neighbourhood units and commercial centres for 4 units were distanced at regular intervals. The commercial centre of the

district was located, across the campus of Poznan University of Technology and main roads, in the northern part of the connection with the river and the Old Town. According to the designers, the location of the centre was selected in strict reference to the trends in the development of the centre of Poznan, which was aimed at “making it a component of downtown area” [5]. On the other hand, the vicinity of the greenery wedge to Malta Lake offered an interesting commercial option for a commercial centre [to be included] into the spatial composition of the district following the architecture of the Old Town and Ostrów Tumski [5]. Layout of the greenery in the district was to serve pedestrian circulation from the housing estates to the centre of Rataje and further to Cybina wedge, “getting together into one organic wholeness with the layout of the municipal greenery” [5].

In 1969 the authorities accepted the program and spatial study of the centre, drawn up by J. Schmidt, which was designed to cover the entire right river bank area of Poznan. The program of Rataje centre comprised many functions of the city in the general sense, despite commerce and services: hotels, library, sports hall with indoor swimming pool and a stadium, a theatre and a philharmonic hall, an open air theatre, a cinema auditorium as well as administrative facilities and a district park. Voices raised in the discussion held in “Nurt” magazine stressed the necessity of proper shaping the panoramic view of “new downtown of Poznan”, perfect visibility of the opposite bank of the [6].

As late as in 1979 an open competition of the Union of Polish Architects (SARP) was held for drawing up the concept of the commercial and administrative centre – Rataje Centre. Terms and conditions of the competition reflected the outdated concepts of belated functionalism and fading Gierek era: a huge complex, located on 30 hectares area, delimited with exit roads, totally devoid of residential development [7]. Czesław Bielecki was of the opinion that any attempts to assign to the architecture of this giant complex any updating features were bound to fail. “For twenty years we haven’t made a single step forward, so we are constructing new towns in the old towns rather than in the balanced way let the existing space develop”.

Master Plan worked out by MPU team headed by T. Gałecki in 1994 was to become a 'come back to the city' of Poznan. Its main thesis was to 'use the existing potential', that is the recovery and improvement of the existing structures. The city was assumed to be divided into three concentric zones. The intermediate zone, comprising the areas of housing estates constructed in large panel technology and industrial plants closed after 1989, was envisaged to be architecturally revitalized and improved with regard to its functionalities [3]. Urban fallow lot opposite the Old Town continued to be viewed as a future centre of the New Town [8].

Presently in the local development plans the place is called Nowa Łacina and its main components of development are two huge shopping galleries located 500 m away from one another. The inhabitants of new housing estates, squeezed in between the galleries (one just the virtual yet), devoid of other services apart from commercial services, refer to the reasonable urban norms and raise the issue of such functions of 'living' in a city as nurseries, schools, sports facilities and green areas. The authorities lament – 'no private investor will undertake to start an enterprise which will not generate income but simply costs connected with the maintenance of the swimming pools or green areas'. They console the inhabitants that 'the location of two galleries complies with the rule of spatial synergy. It fosters spatial development, improves its assets, increases pedestrian circulation, creates natural competition between the centres' [9]. Coupling of composition, panoramic views, landscape do not raise discussion any longer. Now the urban planners are trying to find the answer to the question What to do so that Nowa Łacina did not totally paralyse the traffic in Rataje? [10].

Unfortunately the all-powerful self-government authorities, who often see the city as business, are not interested in the improvement of public space quality. Especially that inhabitants of large housing estates-commuters areas are viewed as people who have not managed to succeed in life while the districts they live in are seen as the colonies that need to be exploited as soon as possible and at largest revenue. It must, however, be highlighted that with regard to space and public utility buildings the inhabitants here still have better future prospects than the inhabitants of the developer’s housing estates. They still view from their windows more or less extensive vacant lots, which in the long-term plans were supposed to become parks, sports or commercial centres. What do the present inhabitants expect from the public space in their place of living? To begin with – simply that it existed at all....

Literatura/References

- [1] Kozaczko M., *Prawo Parkinsona w kompozycji urbanistycznej*, Czasopismo Techniczne, z. 2-A/2004, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2004.
- [2] Stypa-Mirek W., *Rataje*, Nurt, z. 7/1969, Poznań 1969.
- [3] Kodym-Kozaczko G., *Rozwój Poznania w planowaniu urbanistycznym*, Architektura i Urbanistyka Poznania w XX wieku, Poznań 2005.
- [4] Sękowski S., *Rataje – nowa dzielnica Poznania*, Architektura, z. 4/1956.
- [5] Pawuła R., *Rataje. Nowa dzielnica Poznania*, Architektura, z. 7-8/1964.
- [6] Schmidt J., *Centrum dzielnicy Rataje – temat do dyskusji*, Nurt, z. 1/1968, Poznań 1968.
- [7] Bielecki Cz., *Rataje – centrum*, Architektura, z. 11-12/1979.
- [8] *Łacina się zacina*, <http://www.poznanskie-nieruchomosci.pl>, odczyt z dnia 04.12.2007.
- [9] Grobelny R., *Grobelny o Malcie i Łacinie*, Gazeta Wyborcza, Poznań 07.04.2009.
- [10] Bojarski L., *Jak będzie wyglądała nowa Łacina*, Gazeta Wyborcza, Poznań 07.12. 2007.